

OSO BENOST ZNANJA I SPOZNAJE U ISLAMSKOJ TRADICIJI

Eniz PATKOVIĆ

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
patkovic70@gmail.com

SAŽETAK: Predmet ovog teorijskog deskriptivnog istraživanja bila je osobenost znanja i spoznaje u islamskoj tradiciji. Korištena je metoda teorijske analize u tretiranju konsultiranih relevantnih izvora utemeljenih na Kur'anu i sunnetu. Znanje i spoznaja u islamskoj tradiciji objašnjeni su kroz izdvojene ključne varijable: znanje i spoznaja, spoznaja i spoznavalac, stjecanje znanja, korist znanja, granice i dometi znanja. Izveden je zaključak kako se tamo gdje je stala objašnjavajuća i spoznajna moć nauke, nastavila i nastavlja spoznaja i saznajna moć vjere, a koja po islamskom učenju nudi odgovore na ključna filozofska pitanja.

Ključne riječi: znanje, spoznaja, spoznavalac, Kur'an, sunnet

Znanje i spoznaja

Spoznati čovjeka, to krunsko stvo-
renje Božije, njegov bitak i suštinu, bila
je enigma i tema svih velikih umova
svijeta. Odgonetanje tajni njegovog
bitka nije lagan posao, na tom putu
mnogi su se umorili, a da nisu stizali
do adekvatnih odgovora. Bilo je onih
koji su shvatali kompleksnost i zago-
netnost fenomena koji se čovjekom
zove, ali i onih koji su poistovjetivši
ga s kompleksnim mašinama redu-
cirali isto to biće na nivo animalnog.
Tretirati ga kao takvog ne bi bilo ništa
drugo nego smatrati čovjeka dvonož-
nom životinjom, koja poput svih ostalih
uprisutnjenih u svijetu pojavnog ima
samo svoje strasti i porive. Za razliku
od zapadnog svijeta koji 'živi' na ideji
darwinizma, odnosno materijalizma, i
koji svoje današnje naučne rezultate
i spoznaje veže za period renesanse,
muslimani se u okrilju nauke nalaze
od prvih riječi Objave: "Ikre' – Uči,

čitaj". (Kur'an, 96:1) Tamo gdje je stala
objašnjavajuća i spoznajna moć nauke,
nastavila se i nastavlja spoznaja i sa-
znajna moć vjere koja, po islamskom
vjerovanju, nudi odgovore na ključna
filozofska pitanja.

Čovjek kao dualno biće, sastavlje-
no od dva entiteta, odlikovan (Kur'an,
17:70) je u odnosu na ostala bića, jer je
u njega Bog udahnuo od Svog Ruha.
(Kur'an, 15:29) Emanet i odgovornost
koju je čovjek odlučio ponijeti na svo-
jim plećima okrunile su ga titulom ha-
life, koji kao takav ima imperativ spo-
znati Uzvišenog Allaha, zatim Mu se
dobrovoljno pokoriti i urediti privatni
i javni život u skladu s pravilima i nor-
mama koje je postavio Zakonodavac.
Stoga nije bez razloga prva naredba
bila "Ikre' – Uči, čitaj" (Kur'an, 96:1),
jer bez ikre' nema ni znanja (Kur'an,
47:19) (ilma), a ni spoznaje (mearife).

Termin *'ilm*, Muftić (1997:1003)
definira sljedećim riječima: *znati*,

*poznavati, shvatati razumijevati, poi-
mati*. Ovaj pokušaj prijevoda jasno
upućuje da se termin *'ilm* u bosanskom
jeziku teško može izraziti u potpuno-
sti jednim terminom. Tako u uvodu
djela *Knowledge Triumphant* govoreći
o terminu *'ilm* Rosenthal (2007:1-2)
navodi kako je "arapski termin *'ilm* pri-
lično dobro prikazan našim terminom
'znanje'. Kako god, 'znanje' ne može
izraziti sav činjenični i emocionalni
sadržaj termina *'ilm*. Jer *'ilm* je jedan
od onih koncepata koji su dominirali
islamom i dali muslimanskoj civiliza-
ciji njen prepoznatljiv oblik i ton. Za-
pravo, ne postoji drugi koncept koji je
djelovao kao odrednica muslimanske
civilizacije u svim njenim aspektima
u istoj mjeri kao *'ilm*."

Spoznaja i spoznavalac

Islamsko znanje kao takvo sadr-
žano je u riječima *tevhida*, a suština

čovjekovog bivstvovanja na zemlji jeste spoznati Gospodara svjetova. "Početak čovjekova bivanja vezan je za proces poduke: I pouči On Adema imenima stvari svih, a učinjen je različitim od drugih stvorenosti i plemenitosti sposobnošću produbljenja vlastite spoznaje i napredovanja u nauci: 'O Ademe!' – reče On – 'obavijesti ih ti o imenima njihovim!'" (Beglerović, 2001)

Čovjek na putu dosezanja svojih konačnih ciljeva, za razliku od ostalih stvorenja, ima od Boga Svevišnjeg na raspolaganju posebne kapacitete i prednosti. Znanje i spoznaja kao očiti biljezi ljudskog bivanja određuju i sam čovjekov položaj kako na zemlji tako i na budućem svijetu, o čemu nas obavještava Uzvišeni u pečatnoj Objavi: "Reci: 'Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju...'" (Kur'an, 39: 9) Iz navedenog vidimo da nam i Bog Svevišnji jasno ukazuje da su pobornici znanja i spoznaje u prednosti u odnosu na one koji su na ovom svijetu lišeni znanja. Oni koji su istinski spoznali Boga postali su sljedbenici i robovi Sveznajućeg, a oni koji su lišeni znanja i spoznaje postali su sljedbenici strasti. Sama čovjekova spoznaja Boga relativna je i ona se razlikuje od čovjeka do čovjeka, a sam čin pokoravanja Bogu Svevišnjem bez spoznaje ne može biti potpun.

Tako su poslanici i vjerovjesnici imali privilegije u odnosu na druge ljude, stizali su do vrhunca spoznaje i imali uvide u stvari u koje drugi ljudi, iako nadareni, nisu imali. Bog Svevišnji je poznavalac apsolutnog gajba i posjednik apsolutnog znanja, On "zna sve što egzistira i što ne postoji i sve što je moguće i nemoguće. Upoznat je sa sudbinama svojih robova, njihovim opskrbama, stanjima, pokretima, mirovanjima, srećom i nesrećom." (El-Eškar, 2000:25) On je iz Svoje mudrosti čovjeku otkrio neke spoznaje, a neke je ostavio skrivene samo za Sebe. Čovjeku je prema islamskom učenju otkriveno onoliko koliko mu je potrebno da bi ispravno vjerovao i pokoravao se Gospodaru spoznaje. Tom krunskom stvorenju Božijem,

prema Hafizoviću, Bog je dao najraskošnije spoznajne kapacitete kako bi Ga upravo uz pomoć istih slavio. (Hafizović, 2017: 293)

Slavljenje Boga je kruna spoznajnog procesa, a čovjek prema islamskim učenjacima spoznaje preko organa koje On navodi kao spoznajne, ali i sredstva upute. Kur'anski tekst obiluje iskazima koji tretiraju ove organe, kao što je slučaj i u sljedećem ajetu: "Mi smo za Džehennem mnoge džine i ljude stvorili; oni srca imaju – a njima ne shvataju, oni oči imaju – a njima ne vide, oni uši imaju – a njima ne čuju; oni su kao stoka, čak i gori – oni su zaista nemarni." (Kur'an, 7:179) Kako je razumljivo iz navedenog, svi ljudi i džini imaju organe spoznaje, ali većina iste ne koristi onako kako treba, a na kraju ih Uzvišeni upoređuje sa životinjama, jer navedene organe ne koriste ni za šta drugo osim za zadovoljenje dunjalučkih potreba i animalnih strasti.

Prema Grabusu (2014:267), čovjek na ovaj svijet dolazi noseći polog vjere iz praiskonskog *misaka* (ugovora) sklopljenog s Uzvišenim Bogom, u svijet pojavnog ne ulazi s predznanjem, ali nosi sa sobom potencijale i predispozicije za spoznaju.

Krunsko stvorenje Božije, čovjek, taj mikrokosmos, u sebi nosi tajne koje je Svevišnji Bog 'instalirao' u njega, a koje nauka i danas otkriva i pokušava proniknuti u njihovu suštinu. Islamski učenjaci u akaidskim djelima koja će nastati u godinama nakon smrti Pečatnog Poslanika, a.s., pisat će i raspravljati u prolegomenama svojih djela o spoznaji, organima ali i o različitim izvorima spoznaje istine. Tako Grabus (2014), govoreći o izvorima spoznaje istine, navodi mišljenje začetnika mu'atezilijskog učenja Vasila ibn Ataa koji kao glavne izvore uzima: Kur'an, sahih hadis, racionalni argument i idžma. Nešto kasnije pojavit će se i imam Maturidi koji će potencirati racio i smatrati da se Objava može razumjeti upravo posredstvom racija. U ovim stoljećima, racionalni tokovi u akaidu, koji se javljaju kao objektivna potreba u

tim za islam bremenitim vremenima, na nešto drugačiji način će interpretirati postulate vjere, što će kod tradicionalista proizvesti protivljenje. Iako se pokušavalo sintetizirati ova dva koncepta, do dan-danas nije došlo do zadovoljavajućih rješenja.

Hafizović (2017:32) kao glavne izvore spoznaje navodi Kur'an, Poslanika, idžma i kijas, a kao glavni metod izdvaja idžtihad koji je osnova za upošljavanje misaonih i spoznajnih kapaciteta svih organa spoznaje, koji imaju nadopunjujuću ulogu, i upravo tamo "gdje prestaje spoznajna moć jednog organa spoznaje u čovjekovu interpretativnom ili uzlazno-spoznajnom mi'rādžu višeslojnim razinama Bitka, baš tu započinje spoznajna moć nekog drugog spoznajnog kapaciteta u njemu".

Stjecanje znanja

Prema učenju islama, prva revelacija Pečatnom Poslaniku, a.s., bila je upravo ona koja naređuje traganje za znanjem. Brojni su kur'anski ajeti i hadiska predanja koji govore o znanju, što direktno ukazuje na bitnost znanja, a prethodno smo spomenuli da ni vjerovanja nema bez znanja. Uzvišeni je znanju dodijelio nadmoćnu poziciju i posebnu ulogu. Stoga, znanje koje se usvaja s iskrenim i ispravnim nijetom postaje najveći ibadet.

Prije samog čina usvajanja znanja, Pečatni Poslanik, a.s., nas je podučio da mora postojati svrha traženja znanja, a svrha se nalazi u nijetu koji je osnova za sve. Blagoslovljeni Poslanik je rekao: "Zaista se djela cijene prema namjerama; i svakom čovjeku pripada ono što je naumio." (El-Buhari i Muslim) U islamskom učenju ovaj hadis ima izuzetnu vrijednost, a prema riječima Ibn Redžeba el-Hanbelije (2004), predstavlja jedan od hadisa na kojima počiva vjera islam.

Znanje se u islamskoj teologiji tretira kroz različite nivoe. Tako je u islamu Bog Onoj Koji posjeduje apsolutno i sveobuhvatno znanje, dok s druge strane čovjek, kao Njegovo stvorenje, također može imati znanje

koje je gradirano shodno tome koliko su u funkciji njegovi organi spoznaje. Koncept znanja u islamu se posmatra kroz dvije spomenute perspektive, znanje kao Božiji atribut i znanje koje je Bog Svevišnji dao stvorenjima. Grabus (2014), tretirajući znanje, navodi kako u akaidskim djelima koja su tretirala znanje nalazimo govor o poslanicima, evlijama i ostalim ljudima i načinu na koji su dobivali to znanje. On dalje kaže kako su poslanici znanje dobivali putem Objave i hadisa, evlije posredstvom kerameta, a ostali ljudi putem Objave, unutar njegovog zrenja i intuitivnog znanja. Kod Rosenthala (2020) nalazimo da on Božije znanje vidi kao neosporivo superiorno u kvantitetu i kvalitetu, gdje zaključuje kako je očito da ljudi ne mogu znati više od Boga, jer sve ljudsko znanje dolazi od Boga, Koji je znalac skrovitih stvari.

Znanje koje čovjeku dolazi od Boga usvaja se preko organa spoznaje. Kur'an počesto ukazuje na organe posredstvom kojih se stječe ovozemaljsko znanje. Rozenhal (2020:52) navodi kako "za takvo znanje smatra da se postiže posredstvom tri tjelesna organa, okom, uhom i srcem." Pored osjetilnih organa spoznaje, autori kada govore o spoznaji navode i organe duhovne, odnosno transcendentalne spoznaje. Hafizović (2017:105), tretirajući ove dvije grupe organa spoznaje, zaključuje kako osjetilni organi spoznaje "razgledaju puke oblike stvari, dotiču tek 'koru', puku 'pjenu' postojanja, dotle organi duhovne spoznaje svjetlom 'prostora' i 'vremena' duhovnih svjetova dosežu same jezgre stvari." Spoznaja putem čula, odnosno izvanjskih osjetila, stječe se putem senzibilija, dok su za intuitivna zapažanja bitna unutarnja osjetila. (Grabus, 2014)

Prema Williamu Chitticku (2021:294) znanje se može stjecati kroz tri načina: Sveti tekst, otkrovenje i razmišljanje, i svaki od njih koristi jedan spoznavajući subjekat, koji se nekad naziva razum (akl), a nekad srce (kalb), a sve to u zavisnosti od toga koji način se koristi pri

stjecanju znanja. Kod El-Miskevejha nalazimo više puteva spoznaje i on pravi razliku između osjetilne spoznaje, koja se ostvaruje putem čula, i razumske, koja predstavlja percipiranje forme bez posredstva čula. Pored spomenutih puteva spoznaje El-Miskevejha navodi Objavu i snoviđenje, koje za njega predstavlja odmor duše od umora tokom budnosti, pa tokom sna duša vidi nematerijalne slike. (Behešti, 2009)

Korist znanja

Islam naglašava značaj znanja za uzdizanje čovječanstva, čineći njegovo stjecanje obaveznim vjernicima bez obzira na spol i godine. Na znanje se gleda kao na izvor vrlina i pobožnosti koje vode pojedince moralu i udaljavaju ga od poroka. Oni koji posjeduju znanje cijenjeni su i viđeni su kao nasljednici Božijih poslanika i vjerovjesnika. Iz škole islama učimo da se znanje stječe radi Allaha i da se koristi na putu koji vodi do spoznaje Njega i dostizanja Njegovog zadovoljstva. Svako znanje vodi čovjeka do određene spoznaje. U savremenom svijetu, u kojem svakodneвно primamo više od stotinu hiljada verbalnih i vizualnih simbola i informacija, potrebno je čovjeku da uspostavi određene filtere i granice, čemu nas uče Svevišnji Bog i Pečatni Poslanik. U moru tih informacija potrebno je odvojiti korisno od beskorisnog, a sam Poslanik, a.s., tražio je od Gospodara da ga sačuva beskorisnog znanja. (Muslim, 2015:643) Stoga, zajednica muslimana ima obavezu odrediti prioritete za stjecanje znanja koje će biti korisno na ovom i na budućem svijetu, ali i otklanjati štetu od muslimana. Čovjeku kao nosiocu spoznaje Uzvišeni je kroz kur'anska kazivanja ukazao veliku počast i odredio mu posebnu poziciju. Znanjem čovjek spoznaje Gospodara, znanjem Ga voli i znanjem Mu zahvaljuje na svim blagodatima. El-Gazali (2016) u svom *Ihjaui* navodi predanje koje pripisuje Ibn Abbasu, r.a., a koje govori o visokim stepenima uleme: "Učen

čovjek je iznad običnog vjernika do sedam stotina stepeni. Udaljenost između svakoga od ovih stepeni je put od pet stotina godina."

Jasno je da životni cilj nije znati, nego živjeti po znanju i kroz njega spoznati Uzvišenog, jer kako Chittick (2021:282) navodi, upravo "korisno znanje vodi osobu natrag Bogu, tj. Bogu kao Milostivom, Opraštaču i Dobročinitelju." On također tvrdi da ne vodi svako znanje spoznaji Boga te da znanje koje vodi Bogu nije puko teorijsko, nego je znanje praćeno djelima.

Granice i dometi znanja

Prvi korak koji čovjek treba načiniti na putu razumijevanja Allahove vjere jeste potraga za znanjem. Čovjek je biće koje je ograničeno i nije u mogućnosti percipirati svojim ograničenim osjetilima stvari koje su dio nevidljivog svijeta (gajba). Stoga Allah u Objavi na više mjesta govori o dimenzijama koje čovjek ne poznaje i ne vidi: "Ja se kunem onim što vidite, i onim što ne vidite." (El-Hakka: 38,39) Na drugom mjestu kaže: "Neka je hvaljen Onaj Koji u svemu stvara pol: u onome što iz zemlje niče, u njima samim, i u onome što oni ne znaju." (Ja Sin:36) Svevišnji Bog Svojim znanjem obuhvata sve, a čovjek samo onoliko koliko mu je Gospodar dozvolio. Čovjekov um ne može proniknuti u Njegove tajne, osim onoliko koliko mu je to Objavom otkriveno. Tako El-Eškar (2000:43) navodi riječi Et-Tahavije: "Kader je u biti tajna Uzvišenog Allaha o Njegovim stvorenjima koju nije otkrio niti dopustio da sazna ni odabrani melek niti poslanik." Iz navedenog zaključujemo kako je i *kader* dio apsolutnog gajba kojeg samo Svevišnji Bog poznaje, a čovjek ima obavezu vjerovati ga i oslanjati se na kur'anske i hadiske tekstove, ali i biti oprezan s upotrebom racija i analogije "jer ljudski razum ne može sam da postavi smjernice koje će ga držati da ne skrene sa pravog puta i ne zaluta u ovom području." (El-Eškar, 2000:43)

Potruga za znanjem je beskrajna, a krunsko stvorenje Božije, čovjek,

nikada ne smije pomisliti da je otkrio sve. Prema Chitticku, “beskonačan je broj predmeta spoznaje, baš kao što je beskonačan i broj potencijalnih stvari, a na nama je da zazivamo Vlasnika beskonačnosti riječima: “Gospodaru moj, daj da narastem u spoznaji.” (Chittick, 2021:289)

Zaključak

Uvidi u relevantne znanstvenotekorijske izvore ponudili su jasnu sliku o osobenostima znanja i spoznaje u islamskoj tradiciji. Znanje i spoznaja kao dva međusobno povezana fenomena bili su tema zanimanja mnogih umova od početka pisane riječi

pa do danas. Islam i muslimani su unijeli novu dimenziju u tretiranju ovih tema, pa se stoga u knjigama islamskih alima i mislilaca i prolegomenama njihovih djela raspravljalo upravo o znanju, spoznaji i njihovim osobenostima, na šta smo se ukratko osvrnuli u ovom tekstu.

Literatura

- El-Gazali, Hamid Muhammed ibn Muhammed (2016). *Preporod islamskih nauka*, 3. izdanje, Svezak 1-2. Sarajevo: Libris.
- El-Kušejri, Muslim ibn el-Hadždžadž (2015). *Muslimova zbirka hadisa s komentarom*. Knj. 7, Poglavlje o zikru, Hadis br. 2722, Zenica: Islamski pedagoški fakultet i Centar za proučavanje orijentalne civilizacije i kulture.
- Beglerović, Samir (2001). “Spoznaja – mi’radž imana”, *Znaci – islamski dijalog i razumijevanje*. Dostupno na: <https://znaci.ba/tekstovi/spoznaja-miradz-imana> (pristupljeno, 7.5.2024)
- Behešti, Muhammed, Ebu Dža’feri, Mahdi i Fakihi, ‘Ali Naki (2009). *Stavovi islamskih mislilaca o obrazovanju i odgoju*. Sv. 2 (p. 266). Sarajevo: Fondacija “Mulla Sadra” u Bosni i Hercegovini.
- Chittick, William. C. (2021). *Sufijski put spoznaje: Ibn al-‘Arabijeva metafizika imaginacije*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut “Ibn Sina.”
- El-Eškar, Sulejman (2000). *Kada i kader, vjerovanje u Allahovo određenje*. Travnik.
- Grabus, Nedžad (2014). *Vjera, znanje i spoznaja*. Sarajevo: Tugra.
- Hafizović, Rešid (2017). *Spoznaja – prva vrijednost islama: prilog spoznajnoj teoriji u islamu*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut “Ibn Sina.”
- El-Hanbeli, Ibn Redžeb (2004). *Buđenje ambicija: zbirka hadisa sa komentarom*. Sarajevo Novi Pazar: Bookline, El-Kelimeh.
- (1992). *Kur’an s prevodom*. Korkut, Besim. Medina Munevvera: Kompleks Hadimu-l-Haramejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mus-hafi Šerifa.
- Muftić, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Rosenthal, Franz (2007). *Knowledge Triumphant, the Concept of Knowledge in Medieval Islam*. Leiden: Boston.
- Rosenthal, Franz (2020). *Trijumfalno znanje: koncept znanja u srednjovjekovnom islamu*. Sarajevo: Centar za napredne studije.

الموجز

خصوصية العلم والمعرفة في التراث الإسلامي

أنيز باتكوفيتش

موضوع هذا البحث النظري الوصفي هو خصوصية العلم والمعرفة في التراث الإسلامي. وقد استخدمت طريقة التحليل النظري في معالجة المصادر المعتمدة المستندة إلى القرآن الكريم والسنة النبوية الشريفة. وقد تم شرح العلم والمعرفة في التراث الإسلامي من خلال معاملات رئيسة مختارة هي: العلم والمعرفة، والمعرفة والعارف، وطلب العلم، وفائدة العلم، وحدود العلم ونطاقه. وتوصل الباحث إلى نتيجة مفادها أنه، حيثما توقفت قوة العلم التفسيرية والمعرفية، واصلت قوة الإيمان المعرفية والعلمية وما تزال مستمرة، وهي التي تقدم الإجابات عن الأسئلة الفلسفية الأساسية، وفقاً لتعاليم الإسلام.

الكلمات الرئيسية: العلم، المعرفة، العارف، القرآن الكريم، السنة النبوية.

Summary

PARTICULARITY OF KNOWLEDGE AND WISDOM IN ISLAMIC TRADITION

Eniz Patković

The subject of this theoretical descriptive research work was the particularity of knowledge and wisdom in the Islamic tradition. The theoretical analysis method was used in treating the consulted relevant sources, which are based on the Qur’an and the Sunnah. Islamic tradition explains terms knowledge and wisdom through separate key variables: knowledge and wisdom, the one bestowed with wisdom and bestower of wisdom, knowing and the one that attains the knowledge, attaining knowledge, uses of knowledge, the limits, and the scope of knowledge. The conclusion was made that the point where the cognitive power of science stops, the perceptive power of faith, which, according to the Islamic teaching, offers answers to the essential philosophical issues, continues.

Keywords: knowledge, wisdom, the Qur’an, the Sunnah